

PRINCIPII ȘI COORDONATE ÎN ELABORAREA UNUI VOCABULAR CONTROLAT DE EPIGRAFIE GREACĂ ȘI LATINĂ

ȘTEFAN CUCU

Muzeul de istorie națională și
arheologie Constanța
Oficiul pentru patrimoniul cultural național

Comunicarea de față constituie un preambul la lucrarea noastră cu caracter aplicativ și sintetic, „Vocabular controlat de epigrafie greacă și latină“.

Ca instrumente de lucru și de control terminologic, vocabularele controlate îndeplinesc un rol bine definit în ansamblul metodologiei evidenței patrimoniului cultural național. Crearea limbajelor de descrieri este o necesitate de prim ordin în activitatea oficiilor județene ale patrimoniului și a Direcției patrimoniului cultural național.

Vocabularul controlat este un limbaj normativ de tip special, „o listă normalizată de termeni și simboluri, ordonată alfabetic, indicând și relațiile semantice ale acestora, pentru o disciplină sau un grup de discipline“¹. El face parte dintre instrumentele auxiliare folosite în indexarea coordonată, constituind o etapă necesară în elaborarea unui tezaur de termeni politematic.

Pentru a defini vocabularul controlat, trebuie să definim mai întâi limbajul. Fiind o variantă a unei limbi, limbajul este, după definiția lui I. Coteanu, „un sistem lingvistic mai mult ori mai puțin specializat în redarea conținutului de idei specifice unei activități profesionale, unuia sau mai multor domenii din viața social-culturală (...) care, toate, au, ori tind să aibă, cuvinte, expresii și reguli proprii de organizare, rezultate din diverse restricții impuse limbii“². Dind o interpretare materialist-dialectică limbajului, Henri Wald îl consideră drept „unitatea contradictorie dintre vorbire și gândire, dintre material și ideal, dintre sensibil și inteligibil“³.

Dincolo de valoarea sa reflectorie, limbajul are un caracter convențional, ținând de arbitrarul semnului lingvistic. Ca variantă a limbii naturale, comună pentru toți vorbitorii, limbajul, și îndeosebi limbajul științific, capătă în mod necesar o doză de convenționalism, de artificialitate. Datorită faptului că limbile naturale sînt lipsite de precizie, pe lângă altele și din cauza numeroaselor cuvinte polisemantice pe care le cuprinde vocabularul lor, trebuie să se ajungă la o reformă a limbajului și chiar la un limbaj artificial, folosit ca instrument al cunoașterii științifice⁴.

Constituind un sistem lingvistic de tip special, limbajul are funcții bine definite. După cum remarcă în mod judicios Henri Wald, „cele două funcții ale limbajului au fiecare câte două aspecte: funcția constitutivă are un aspect constatativ și unul apreciativ, iar funcția comunicativă are un aspect informațional și unul emoțional”⁵. După opinia noastră, vocabularul controlat ține de aspectul informațional al funcției comunicative a limbajului.

Ca limbaj normativ de tip special, vocabularul controlat se constituie din lexicul terminologic specific unui domeniu de activitate științifică sau tehnică, din cuvinte sau sintagme reprezentând un concept unic.

În ultimul timp se tinde tot mai mult spre optimizarea și standardizarea sistemului terminologic în fiecare știință și ramură științifică. Pe această linie se înscriu eforturile de a elabora vocabulare controlate în toate domeniile patrimoniului cultural național.

Terminologia științifică se detașează de restul vocabularului unei limbi prin anumite trăsături definitorii. După cum remarcă Marin Bucă și Ivan Evseev, „lexicul terminologic ocupă un loc aparte în vocabularul limbii. Termenii diferă de cuvintele fondului comun al limbii printr-o serie de însușiri de ordin semantic și funcțional — stilistic (...) Cuvintele din care se alcătulește vocabularul profesional denumesc noțiuni de bază ale domeniului respectiv, având un sens bine precizat, lipsit de ambiguitate și privat de momente afectiv — subiective”⁶.

Ca unitate lingvistică pluridimensională, cuvântul are capacitatea de a defini o anumită sferă semantică.

Problema raportului dintre învelișul sonor și sens, dintre „semnificant” și „semnificat” a fost analizată de renumitul lingvist francez Ferdinand de Saussure.

Sensul lexical poate fi identificat cu relația dintre complexul sonor și obiect sau dintre cuvânt și noțiune. În cadrul unui vocabular controlat sau al unui tezaur de termeni, legătura dintre formă și sens trebuie să fie foarte strânsă, bazându-se pe univocitate și maximă precizie. Atunci când această legătură, în cadrul limbilor naturale, nu este destul de puternică, informatica își creează propriile ei limbafe, propriile ei gramatici⁷.

O problemă esențială care se cere rezolvată de către cei care elaborează vocabulare controlate sau tezaure de termeni pentru unul din domeniile patrimoniului cultural național este problema polisemiei, a sinonimiei și omonimiei.

Existența cuvintelor polisemantice în limbile naturale este un lucru firesc, care ține de bogăția, de gradul de dezvoltare al unei anumite limbi. Dar din punctul de vedere al informaticii, al limbajului științific, polisemia are un caracter negativ, fiind o frână în calea preciziei, a univocității termenilor. În cadrul vocabulelor controlate, a tezaurelor de termeni, monosemia este obligatorie. Fiecare termen trebuie să aibă un singur sens, corespunzând tendinței spre precizie și coerență logică caracteristică pentru stilul științific. Așadar, monosemia constituie o condiție „sine qua non” a funcționării unui termen ideal, a unui cuvânt-cheie⁸.

Sinonimia este un alt fenomen lingvistic foarte frecvent atât în limbajul comun, cât și în cel științific. Ea face parte din categoriile semasiologice comune pentru toate limbile, reflectând gradul de dezvoltare, bogăția fiecărei limbi⁹.

Problema sinonimiei este una dintre problemele semantice care trebuie rezolvate în cadrul elaborării unui vocabular normalizat.

După opinia Mariei Manolescu-Chivu și Georgetei Lăzărescu, „se pot considera sinonime cuvintele ale căror sfere se găsesc în relațiile de univocitate și intersecție sau subordonare. În primul caz, noțiunile au sfere de suprapunere totală... În cel de-al doilea caz, noțiunile au sfere parțial întretăiate (cvasi-sinonime sau sinonime apropiate)”¹⁰.

O opinie asemănătoare întâlnim la autorii mai sus citați, Marin Bucă și Ivan Evseev, care consideră că există, „două serii paralele de termeni care se folosesc pentru desemnarea cuvintelor cuprinse în sfera sinonimiei: pe de o parte, termenii sinonime absolute, sinonime perfecte, sinonime autentice, sinonime adevărate, sinonime propriu-zise, sinonime în sensul strict al cuvântului, sinonime „sută la sută”, etc., iar pe de altă parte, termenii sinonime relative, sinonime parțiale, sinonime aproximative, sinonime în sensul larg al cuvântului”¹¹.

Cazurile de omonimie în etapa de elaborare a unui vocabular controlat se întâlnesc extrem de rar sau deloc. Ele apar într-o etapă superioară, cea a elaborării unor tezaure generale de termeni.

În cele ce urmează vom analiza modul în care se poate elabora un vocabular controlat de epigrafie greacă și latină, principalele etape de lucru.

Putem afirma că sistemul terminologic în acest domeniu este bine constituit și cvasistandardizat, datorită unei lungi tradiții și caracterului internațional al disciplinei. Mai există totuși în literatura de specialitate unele ezitări în folosirea unuia sau altuia dintre termenii aflați în relație de sinonimie. De aceea, se impune cu necesitate elaborarea unui limbaj normativ, a unui vocabular controlat, care să elimine arbitrarul, ambiguitatea și să ajute la indexarea coordonată a lexicului terminologic din acest domeniu.

Prima etapă în atingerea acestui obiectiv o constituie alcătuirea unui vocabular brut de termeni. Pentru aceasta, se poate folosi cu eficiență metoda combinată, bazată pe metodele inductivă și deductivă. Se scriu pe o listă toți termenii de specialitate din domeniul epigrafiei greco-romane, consultându-se dicționare, enciclopedii și mai ales indexurile unor lucrări de specialitate: „Encyclopedia Britannica”; Pauly-Wissowa, „Real-Encyclopädie”; Daremberg — Saglio, „Dictionnaire des antiquités grecques et romaines”; R. Cagnat, „Cours d'épigraphie latine”; Louis Robert, „Bulletin épigraphique”; I. I. Russu, „Inscripțiile Daciei romane”; D. M. Pippidi, „Scythica Minora”, „Contribuții la istoria veche a României”; Emilian Popescu, „Inscripțiile din secolele IV—XIII descoperite în România” etc.

În această fază se trec toți termenii specifici, fără să se emită sinonimele, eventualele omonime, cuvintele polisemantice etc.

Un asemenea vocabular brut de termeni poate reprezenta o simplă înșiruire, fără o ordine prestabilită, a cuvintelor din lexicul termi-

nologic din domeniul epigrafiei greco-latine, de exemplu : stelă, stelă funerară, stelă romană, danubiană, altar, altar votiv, album agonistic, placă, tabula ansata, apex, sicilicus, miliarium, ligatură, decret, stâlp miliar, cărămidă ștampilată, dipinto, graffito, sgraffito, hederæ distinguentes, cognomen ex virtute, tabulae lusoriae, horothesia etc.

Se va face o listă separată de identificatori, termeni care descriu informațiile, în cazul de față sigle, abrevieri, formule consacrate epigrafice, ținând de conținutul inscripției : S. T. T. L, I. O. M, CAES, C.C.B.M., V.S.M., P.P., P.F., S.P.Q.R., Diis Manibus.

Acești termeni nu se vor include în vocabularul controlat propriu-zis, făcându-se o distincție netă între identificatori și descriptori.

Pornindu-se de la vocabularul brut de termeni, se trece la elaborarea vocabularului controlat de epigrafie greacă și latină, stabilindu-se cuvintele-cheie, descriptorii din acest domeniu.

După Mania Manolescu-Chivu și Georgeta Lăzărescu, etapa elaborării unui vocabular controlat se poate împărți în mai multe subetape : selectarea, rezolvarea problemelor semantice, rezolvarea problemelor morfologice, orinduirea alfabetică¹².

În ceea ce privește selectarea termenilor specifici, a descriptorilor epigrafici, se va ține cont de criteriul frecvenței de folosire și de cel al acceptării unuia sau altuia dintre termeni de către majoritatea specialiștilor.

În cazul epigrafiei, nu există prea multe dificultăți în selectarea termenilor specifici, întrucât, după cum am arătat mai sus, terminologia în acest domeniu este deja consacrată printr-o îndelungată tradiție. În această fază, din vocabularul brut de termeni epigrafici se vor exclude doar acele cuvinte sau sintagme considerate improprii, unele dintre ele cu caracter pleonastic. Apelând la criteriul etimologic, ne dăm seama că sintagma „epitaf funerar” trebuie înlăturată, folosindu-se numai cuvântul „epitaf”, datorită faptului că în greaca veche „ἐπιτάφιος (ἐπι + τάφος)” are sensul de „ceea ce se scrie pe un mormint”, deci cuvântul „funerar” este deja inclus în termenul „epitaf”.

Tot în această fază trebuie înlăturați non-descriptorii, termenii care, deși întâlniți în literatura de specialitate, considerăm că nu sînt totuși relevanți, reprezentativi pentru domeniul epigrafic : profilatură, registru etc.

Rezolvarea problemelor semantice constituie o subetapă de cea mai mare importanță.

Cazuri de omonimie nu avem. Rămîne pe primul plan problema sinonimiei.

Următorii termeni se pot considera sinonime absolute, aflate în relație de univocitate :

1. miliar — miliarium — stîlp miliar — bornă
2. piatră funerară — piatră de mormint
3. horothesia — hotărnicie
4. tabula cerata — tăbliță cerată
5. sylloge — culegere
etc.

Identitatea absolută a unor sinonime enumerate mai sus rezultă și din faptul că echivalentul românesc este uneori o simplă traducere a unui termen grecesc sau latinesc sau un calc lingvistic (ex. horothesia — hotărnicie, sylloge — culegere, miliarium — miliar).

Se pot considera sinonime relative sau parțiale următorii termeni aflați în relație de intersecție sau subordonare :

1. corpus — sylloge
2. cognomen — signum
3. monument funerar — stelă funerară — piatră funerară
4. graffito — sgraffito
etc.

Dintre toate sinonimele, în vocabularul controlat trebuie inclus unul singur, care devine termen acceptat, descriptor. Celelalte, atît sinonime absolute, cît și relative, sînt considerate înlăturate, fără utilizare, pentru indexarea coordonată. Ele vor fi totuși puse între paranteze.

Putem considera următorii termeni ca descriptori, ca termeni acceptați :

- *miliar* (miliarium, stîlp miliar, bornă)
- *stelă funerară* (piatră funerară, piatră de mormint)
- *horothesia* (hotărnicie)
- *tabula cerata* (tăbliță cerată)
- *gentilicium* (nomen gentilicium, nomen gentile)
etc.

După cum se poate observa, s-au preferat în majoritatea cazurilor, ca descriptori, termeni latinești sau grecești, consacrați prin utilizarea lor frecventă pe plan internațional.

În subetapa următoare, se trece la rezolvarea problemelor morfologice privind forma termenilor ce sînt incluși în vocabularul controlat. Aceștia vor fi folosiți, în general, la nominativ singular și nu vor purta marca articolului. De exemplu : stelă funerară, altar, miliar, decret, inscripție etc.

Avem însă și situații deosebite, cînd unele cuvinte componente ale unei sintagme considerate ca termen descriptor se află în alt caz decît nominativul. În sintagmele latinești : cursus honorum, senatus-consultum, unul dintre cuvintele componente ale sintagmei se află la nominativ, iar altul la genitiv (cursus la N., honorum la G., consultum la N., senatus la G).

Considerăm că la termenii descriptori latinești și grecești, este bine ca, alături de forma de singular, să fie indicată între paranteze și cea de plural. De exemplu : miliarium (milliaria), ὄστρακον (ὄστρακα).

Ultima fază în elaborarea unui vocabular controlat de epigrafie greacă și latină o constituie ordonarea alfabetică a descriptorilor. Această ordonare alfabetică va respecta însă clasele tematice ale disciplinei, în speță ale epigrafiei. Descriptorii epigrafici vor fi ordonați alfabetic în interiorul următoarelor capitole și subcapitole ale vocabularului controlat :

Cap. I. — Conceptul de epigrafie, sfera sa.

II. — Material epigrafic.

- Categoriile de materiale.
- Funcționalitatea lor.
- Tehnica.

III. — Inscripția propriu-zisă.

- Dimensiuni.
- Caracteristici paleografice.
- Tipuri de inscripții.
- Instituții.

Spre exemplu, în cadrul capitolului al III-lea, la subcapitolul „Caracteristici paleografice”, putem ordona astfel termenii descriptori :

alfabet
apex
duct
hastă
ligatură
hederae distinguentes
sicilicus
siglă

Elaborarea vocabularului controlat constituie o etapă importantă, necesară pentru făurirea unor instrumente de lucru și de control terminologic mai complex : tezaurele specifice și tezaurele generale de termeni, în cadrul cărora pot fi scoase în evidență relațiile generice, logice și semantice dintre descriptori.

Vocabularul controlat de epigrafie greacă și latină poate deveni un util instrument de lucru și de control terminologic.

NOTE BIBLIOGRAFICE

- 1 Maria Manolescu-Chivu, Georgeta Lăzărescu, „Metode și sisteme moderne în informarea tehnico-științifică”, București, Ed. Tehnică, 1972, p. 126.
- 2 I. Coteanu, „Stilistica funcțională a limbii române”, Ed. Academiei R.S.R., București, 1973, p. 45.
- 3 Henri Wald, „Realitate și limbaj”, Editura Academiei R.S.R., București, 1968, p. 45.
- 4 Sorin Stati, „Interferențe lingvistice”, Editura Științifică, București, 1971, p. 87.
- 5 Henri Wald, op. cit., p. 91.
- 6 Marin Bucă, Ivan Evseev, „Probleme de semasiologie”, Editura Facla, 1976, p. 36.
- 7 J. Arsac, „Informatica”, București, Editura enciclopedică română, 1973, p. 65.
- 8 Marin Bucă, Ivan Evseev, loc. cit.
- 9 Ibidem, p. 118.
- 10 Maria Manolescu-Chivu, Georgeta Lăzărescu, op. cit., p. 127.
- 11 Marin Bucă, Ivan Evseev, op. cit., p. 119.
- 12 Maria Manolescu-Chivu, Georgeta Lăzărescu, op. cit., p. 127—129.

PRINCIPES ET COORDONNÉES UTILISÉS DANS L'ÉLABORATION D'UN THESAURUS DE DESCRIPTEURS POUR L'ÉPIGRAPHIE GRECQUE ET LATINE

RÉSUMÉ

En tant qu'outils de travail et de contrôle terminologique, les vocabulaires contrôlés ont un rôle bien défini dans l'ensemble de la méthodologie de l'inventaire de patrimoine artistique et culturel de notre pays. La création des langages de descripteurs est d'une nécessité de première urgence pour l'activité des offices départementaux du patrimoine culturel national.

En tant que langage normatif de type spécial, le vocabulaire contrôlé se constitue à partir de listes de termes descripteurs représentant des notions uniques. Ces derniers temps on s'efforce de plus en plus d'améliorer et de standardiser les systèmes terminologiques spécifiques pour chaque domaine et ramification scientifique. C'est sur ce plan que s'inscrivent les efforts fait pour élaborer des vocabulaires contrôlés dans tous les domaines du patrimoine culturel national. La réalisation des vocabulaires contrôlés constitue une étape importante et nécessaire pour la création des instruments de travail et de contrôle terminologique plus complexes. Il s'agit premièrement de la réalisation de „thesauri” de descripteurs dans le cadre desquels les relations génériques, logiques et sémantiques entre ces descripteurs peuvent être mises en évidence. En ce sens un vocabulaire contrôlé d'épigraphie grecque et latine peut devenir un instrument utile pour l'analyse et le contrôle terminologique dans l'activité des chercheurs et des archéologues roumains.